

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БЕРНАЗЮК Я. О.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри публічного
та приватного права
(Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського)

УДК 342.45

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.42>

**НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОТИДІЇ
ЗЛОВЖИВАННЮ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ
ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ**

Статтю присвячено визначенню особливостей втілення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, зокрема шляхом вжиття заходів процесуального примусу та інших заходів боротьби з таким використанням. На підставі аналізу Кодексу адміністративного судочинства України визначено основні засоби протидії зловживанню процесуальними правами.

Обґрунтовано, що суд зобов'язаний ужити заходів, спрямованих на запобігання та/або протидію такому використанню, що зумовлено необхідністю: захищати процесуальні права інших сторін, зокрема розглядати та вирішувати справи у «розумний строк»; забезпечити виконання всіма учасниками справи обов'язку виявляти повагу до суду та інших учасників судового процесу; захист довіри до суду та професіоналізму й авторитету суддів тощо. Наголошено, що учасники справи також повинні мати активну позицію щодо інформування суду про виявлені випадки зловживання процесуальними правами іншими учасниками з викладенням відповідних доводів і наданням доказів.

Доведено, що примусові заходи, які можуть бути застосовані адміністративним судом для протидії зловживанню процесуальними правами, можна класифікувати на заходи із прямої відповідальності (попередження, видалення із зали судового засідання, привід, штраф, винесення окремого рішення) та заходи із непрямої (додаткової) відповідальності (залишення без розгляду або повернення позову, апеляційної чи касаційної скарги, заяви, клопотання; нав'язування стороні, яка порушила процесуальні права, судових витрат повністю або частково, незалежно від результату спору; припинення спору з суддею з ініціативи судді тощо).

Проведено аналіз вітчизняної та європейської судової практики щодо застосування заходів боротьби зі зловживаннями процесуальними правами та зроблено висновок про особливості здійснення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, зокрема шляхом вжиття заходів щодо боротьби з такими зловживаннями.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, адміністративне судочинство, заходи процесуального примусу, відповідальність, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини.

Bernazyuk Y. O. National and international standards for combating abuse of procedural rights in resolving public law disputes

The article is devoted to determining the peculiarities of the implementation of the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights in administrative proceedings, in particular by taking measures of procedural coercion and other measures to combat such use. Based on the analysis of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the main means of counteracting the abuse of procedural rights have been identified.

It is substantiated that the court is obliged to take measures aimed at preventing and/or counteracting such use, which is due to the need to: protect the procedural rights of other parties, in particular, to consider and resolve cases within a "reasonable time"; to ensure that all participants in the case comply with the obligation to show respect to the court and to other participants in the trial; protection of trust in the court and professionalism and authority of judges, etc. It was emphasized that the participants in the case should also take an active position in informing the court about the identified cases of abuse of procedural rights by other participants, presenting the relevant arguments and providing evidence.

It is proved that coercive measures that can be applied by an administrative court to counteract the abuse of procedural rights can be classified into measures of direct responsibility (warning; removal from the courtroom; reason; fine; issuing a separate decision) and measures of indirect (additional) liability (leaving without consideration or return of the claim, appeal or cassation complaint, statement, petition, imposition on the party that abused the procedural rights, court costs in whole or in part, regardless of the outcome of the dispute, termination of the dispute with the judge at the initiative of the judge, etc.).

An analysis of domestic and European case law on the application of measures to combat abuse of procedural rights and a conclusion on the peculiarities of the implementation of the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights, in particular by taking measures to combat such abuse.

Key words: *abuse of procedural rights, administrative proceedings, coercive measures, liability, Supreme Court, European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Частиною 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) [1] визначено неприпустимість зловживання процесуальними правами як одну з основних засад (принципів) адміністративного судочинства. Водночас ч. 4 ст. 45 КАС України передбачено, що суд зобов'язаний вживати заходів із запобігання зловживанню процесуальними правами.

Важливо зазначити, що у ст. 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2] (Конвенція) прямо закріплено принцип із заборони зловживання правами. Крім того, у ст. 35 Конвенції, у котрій закріплено умови прийнятності заяви, зазначається, що Суд не розглядає жодної індивідуальної заяви, якщо вона, зокрема, за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом, і якщо вона не містить нових фактів у справі (ч. 2); Суд оголошує непринятною будь-яку індивідуальну заяву, якщо він вважає, зокрема, що ця заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом на подання заяви (ч. 3); Суд відхиляє будь-яку заяву, яку він вважає непринятною згідно з цією статтею, та може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі (ч. 4).

У цьому аспекті слід згадати ст. 5 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, відповідно до якої ніщо у цьому Пакті не може тлумачитись як таке, що означає, що якась держава, якась група чи якась особа має право здійснювати будь-яку діяльність або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення будь-яких прав чи свобод, визнаних у цьому Пакті, або на обмеження їх більшою мірою, ніж передбачено у цьому Пакті (ч. 1);

ніяке обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих в якій-небудь державі-учасниці цього Пакту на підставі закону, конвенцій, правил чи звичаїв, не допускається під тим приводом, що у цьому Пакті не визнаються такі права, або що у ньому вони визнаються у меншому обсязі (ч. 2) [3]. Недопущення дискримінації уже давно є важливим міжнародним і конституційним принципом у галузі прав людини [4], особливо під час здійснення судочинства.

Доцільно також зауважити, що схожі принципи визначені щодо конституційного провадження у Конституційному Суді України та дисциплінарного провадження відносно судді у Вищій раді правосуддя. Зокрема, у ч. 4 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» зазначається, що суд відмовляє у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу неприйнятною, якщо зміст і вимоги конституційної скарги є очевидно необґрунтованими або наявне зловживання правом на подання скарги [5]. Також ч. 4 ст. 107 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що не допускається зловживання правом звернення до органу, уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження, зокрема ініціювання питання відповідальності судді без достатніх підстав, використання такого права, як засобу тиску на суддю під час здійснення ним правосуддя [6].

Отже, обов'язок суду вжити усіх заходів, спрямованих на протидію зловживанню процесуальними правами, прямо закріплений у міжнародних актах та вітчизняному законодавстві. З огляду на це проведення аналізу законодавства та судової практики щодо вжиття заходів із протидії зловживанню процесуальними правами є актуальним напрямом дослідження сучасної правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти здійснення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами висвітлювались у роботах таких науковців, як С. Базилевський, О. Дроздов і О. Дроздова, І. Желтобрюх, Д. Луспенник, І. Спасибо-Фатеева та інших. Деякі питання, пов'язані з протидією зловживанню процесуальними правами, досліджувались автором цієї статті [7; 8]. Однак нині не досить вивченим залишається питання практики застосування заходів із протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві.

Формулювання цілей. Отже, метою роботи є узагальнення та розроблення класифікації засобів протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві на підставі аналізу положень Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України, практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. КАС України передбачено низку заходів із процесуального примусу, які може застосувати адміністративний суд із метою протидії зловживанню учасниками справи процесуальними правами.

Зокрема, згідно з положеннями ч. 4 ст. 10 КАС України суд може видалити із зали судового засідання осіб, які перешкоджають веденню судового засідання, здійсненню прав або виконанню обов'язків учасників судового процесу або судді, порушують порядок у залі судового засідання. Водночас п. 3 ч. 2 ст. 64 КАС України встановлює, що забезпечення дотримання порядку у залі судового засідання покладається на судового розпорядника.

Відповідно до ч. 1 ст. 144 КАС України заходами процесуального примусу є процесуальні дії, які вчиняються судом у визначених цим Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб, зокрема, до припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Заходами процесуального примусу є, зокрема, попередження, видалення із зали судового засідання, привід і штраф (ч. 1 ст. 145 КАС України); до учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень судді (головуючого судді) застосовується попередження, а у разі повторного вчинення таких дій – видалення із залу судового засідання (ч. 1 ст. 146); до належно викликаної особи, особисту участь якої визнано судом обов'язковою, і свідка, які без поважних причин не прибули у судове засідання або не повідомили

причини неприбуття, може бути застосовано привід до суду через органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення (ч. 1 ст. 148).

Згідно зі ст. 149 КАС України суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у таких випадках: 1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу; 2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству; 3) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин суб'єктом владних повноважень.

Суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у таких випадках: 1) повторне чи систематичне невиконання процесуальних обов'язків; 2) неодноразове зловживання процесуальними правами; 3) повторне чи систематичне неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або без їх повідомлення; 4) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів (нині розмір такого прожиткового мінімуму складає 2379 грн.).

Ухвала про стягнення штрафу є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом. Стягувачем за таким виконавчим документом є Державна судова адміністрація України.

Суд може скасувати постановлену ним ухвалу про стягнення штрафу, якщо особа, щодо якої її постановлено, виправила допущене порушення та (або) надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків [1].

У судовій практиці є непоодинокі приклади застосування судами штрафів до учасників судового процесу за зловживання процесуальними правами. Зокрема, прикладом може слугувати справа № 2-1242/10 (ухвала ВС від 2 листопада 2018 року [9]). Учасник судового розгляду вчиняв дії, що свідчили про недобросовісне виконання своїх процесуальних обов'язків, а саме: порушував порядок у судовому засіданні; голосно кричав; некоректно висловлювався на адресу учасників судового розгляду, перешкоджав здійсненню процесуальних дій; не підкорявся розпорядженням головуючого, чим виявляв явну зневагу до суду та встановлених у суді правил; тоді Суд виніс ухвалу про накладення штрафу у розмірі 5 523 грн. [10].

У справі № 522/10269/14-ц суд наклав на представника позивача штраф за ненадання витребуваних судом документів. ВС погодився із висновками апеляційної інстанції та вказав на наявність умислу щодо невиконання вимог суду: замість витребуваної кредитної справи представником позивача (банку) була подана інша кредитна справа, яка не стосувалася предмету позову [11].

Важливо зауважити, що відповідно до ч. 3 та ч. 4 ст. 198 КАС України учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватись у судовому засіданні встановленого порядку та утримуватись від будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до суду або до встановлених у суді правил.

За прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої у залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні оголошується перерва (або після закінчення судового засідання) [12].

З урахуванням принципів і підходів права Європейського Союзу Р. Ханова та А. Барікова висловили думку, що повага до суду має двовимірну природу: 1) право судді вимагати поваги до себе також як до представника держави; 2) обов'язок судді поважати людську гідність учасників судового процесу, дотримуватись вимог загальної і правової культури не під час виконання суддівських функцій. Відповідно, суддя своєю поведінкою і власними

морально-етичними складниками судового статусу формує авторитет судової влади та може притягти до відповідальності осіб, які виявляють неповагу до суду; така дихотомія є запорукою соціальної стабільності та правових засад життєдіяльності держави і суспільства [13].

Окрім того, відповідно до ч. ч. 3, 4 та 7 ст. 249 КАС України суд може постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами. В окремій ухвалі суд має зазначити закон чи інший нормативно-правовий акт (зокрема його статтю, пункт тощо), вимоги яких порушено, і в чому саме полягає порушення; окрема ухвала ВС є остаточною і оскарженню не підлягає [1].

Наприклад, ВС під час розгляду справи № 9901/355/19 за позовом судді до Вищої ради правосуддя про визнання діяльності протиправною і скасування рішення та зобов'язання вчинити дії постановив окрему ухвалу від 10 жовтня 2019 року, яку направив до органів прокуратури з метою перевірки наявності ознак кримінального правопорушення чи адміністративного правопорушення [13].

На думку В. Кравчука, суд має реагувати, якщо вбачає явну недбалість у діях органів державної влади. Окрема ухвала в адміністративному судочинстві – це інструмент, який має запобіжний ефект, адже кожна адміністративна справа має великий потенціал повторюваності. Окрема ухвала є потужним запобіжником системним порушенням [14].

Водночас, як свідчать статистичні дані, кількість винесених окремих ухвал, зокрема, ВС у першому півріччі 2021 року [15, с. 3] зменшилася порівняно з аналогічним періодом 2020 року [16, с. 3] з 10 до 9.

Як зазначає з цього приводу В. Юрченко, аналізуючи положення ст. 249 КАС України, що передбачає право суду винести окрему ухвалу, слово «може» з тексту статті необхідно прибрати, тобто за виявлення під час розгляду справи порушення закону, суд не «може», а «зобов'язаний» постановити окрему ухвалу та повідомити про порушення відповідним правоохоронним органам. За такого обов'язкового реагування судами на порушення законодавства суб'єктами владних повноважень ці суб'єкти будуть працювати, оглядаючись на закони та виконуючи їх [17].

Принагідно слід зауважити, що ст. 185-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) передбачає адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за невиконання заходів щодо окремої ухвали суду [18].

Заходом процесуального примусу, спрямованим на протидію зловживанню процесуальними правами, також можна вважати винесення судом ухвали про залишення без розгляду або повернення поданої скарги, заяви, клопотання, якщо судом буде визнано, що такі дії є зловживанням процесуальними правами (ч. 3 ст. 45 КАС України).

Наприклад, ухвалою від 24 квітня 2019 року у справі № 826/12191/18 ВС відмовив у прийнятті касаційної скарги адвоката, що діяв в інтересах іноземної юридичної особи у зв'язку з тим, що суду не було надано будь-яких доказів на підтвердження правосуб'єктності юридичної особи за відповідним законом іноземної держави (сертифікату реєстрації, витягу з торгового реєстру тощо), які б могли, зокрема, підтвердити статус керівника останньої або його повноваження на вчинення правочинів (видачі/підписання довіреностей) від імені такої юридичної особи. Зазначене було розцінене судом як недотримання заявником вимог ст. 167 КАС України «Загальні вимоги до форми та змісту письмової заяви, клопотання, заперечення» [19].

Ухвалою ВС від 8 квітня 2021 року у справі № 420/6019/19 клопотання представника позивачів про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції було повернуто без розгляду, оскільки клопотання подано без дотримання встановленої ст. 167 КАС України форми, а саме в електронній формі, однак без використання системи «Електронний суд», як того вимагає ст. 44 КАС України [20].

Окрім того, ухвалою від 5 квітня 2021 року у цій самій справі аналогічне клопотання представника органу місцевого самоврядування було повернуто без розгляду у зв'язку з тим, що юридичною особою публічного права порушені правила самопредставництва [21].

Слід також ураховувати, що у випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору (ч. 8 ст. 139 КАС України).

Наприклад, у постанові від 5 листопада 2019 року у справі № 916/2167/18 [22] ВС задовольнив касаційну скаргу відповідача та ухвалив нове рішення про відмову в позові, не покладаючи на позивача обов'язку компенсувати судовий збір. Суд виходив із того, що спір виник унаслідок неправомірних дій відповідача. Оскільки касаційним судом нове рішення у справі прийнято про відмову у позові, суд касаційної інстанції вважав за можливе не відшкодовувати за рахунок позивача судовий збір, який стягнуто судом першої інстанції, у зв'язку із задоволенням позову [23].

Окрім того, слід звернути увагу на положення КАС України, що передбачають настання негативних наслідків (непрямої відповідальності) та визначають відповідальність за зловживання учасником справи процесуальними правами: під час вирішення питання про розподіл судових витрат суд ураховує поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи (п. 3 ч. 9 ст. 139); у разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду внаслідок необґрунтованих дій позивача відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних із розглядом справи (ч. 10 ст. 139); якщо заяву (клопотання, заперечення) подано без додержання встановлених вимог і ці недоліки не дають можливості її розглянути, або якщо вона є очевидно безпідставною і необґрунтованою, суд повертає таку заяву (клопотання, заперечення) заявнику без розгляду (ч. 2 ст. 167); урегулювання спору за участю судді припиняється, зокрема, за ініціативою судді у разі затягування процедури врегулювання спору будь-якою зі сторін (п. 3 ч. 1 ст. 188).

У разі залишення позову без розгляду суд може покласти витрати, пов'язані із розглядом справи, на позивача, якщо позов залишено без розгляду внаслідок необґрунтованих дій позивача [24]. На цьому наголошено ВС, зокрема, у постанові від 14 січня 2021 року у справі № 521/3011/18 [25].

В. Пророк наводить приклад застосування судами заходів із протидії зловживанню процесуальним правом, яке виявилось у неявці позивача на судове засідання за вимогою суду. Зокрема, у постанові від 14 січня 2020 року у справі № 9901/949/18, перевіряючи правильність застосування до позивача судом першої інстанції визначеного частиною п'ятою статті 205 та пунктом 4 частини першої статті 240 КАС України правового наслідку неявки позивача на судове засідання – залишення позову без розгляду, ВС зазначив, що частина п'ята цієї статті сконструйована таким чином, що дає суду можливість не розглядати позовну заяву особи і повернути її без розгляду, що має вигляд застосування до особи, яка ініціювала позовне провадження, своєрідної форми відповідальності за дії, пов'язані з неявкою до суду. Логіка цих норм така: якщо позивач два і більше разів не з'явився на судові засідання за судовими викликами, не повідомив про причини неявки і не висловив свою позицію щодо можливості розгляду справи без його участі, не постав перед судом і не переконав його у тому, що відповідач щодо нього чинив протиправно чи незаконно, тоді такими діями він фактично сигналізує про втрату інтересу до спору [26; 27].

Систематизуючи наведені заходи із процесуального примусу та інші процесуальні механізми, які можуть бути застосовані судом у разі визнання певної дії (бездіяльності) учасника справи зловживанням процесуальними правами, О. Кібенко запропонувала розмежовувати такі групи засобів протидії: 1) залишення скарги без розгляду; 2) винесення попередження; 3) накладення штрафу [28].

Водночас Д. Луспенник вважає, що суд може використовувати кілька видів способів реагування: 1) попереджувальні засоби захисту (спрямовані на недопущення процесуальних зловживань); 2) прискіпні засоби захисту (покликані припинити спроби процесуальних зловживань); 3) компенсаторні (спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, що сталися).

Окрім того, пропонується виокремити засоби захисту особистого характеру, які мають персоналізований характер, та власне процесуальні, зазначаючи, що перша категорія дозволяє постановити окрему ухвалу щодо недобросовісних учасників справи; специфіка другої категорії пов'язана передусім із можливостями суду застосовувати надані законом повноваження [29].

Заходи із протидії зловживанню процесуальними правами можна поділити на: а) ті, що застосовуються до порушників правопорядку в залі судового засідання (попередження, видалення із зали судового засідання); б) ті, що забезпечують процес доказування (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід, штраф).

Слід зазначити, що аналогічні за змістом положення щодо засобів протидії зловживанню процесуальними правами, передбачені ст. ст. 2, 10, 45, 139, 144-148, 167, 188, 198, 205 КАС України, містять ст. ст. 2, 12, 44, 141, 143, 148 та 262 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України) [30], ст. ст. 2, 13, 43, 129, 131, 135 та 246 Господарського процесуального кодексу України (ГПК України) [31].

Крім того, адміністративна відповідальність за деякі види зловживань процесуальними правами передбачена в КУпАП (наприклад, ст. 185-3 – Прояв неповаги до суду або Конституційного Суду України) [18].

Із цього приводу слід зауважити, що стосовно притягнення до відповідальності за правопорушення, передбачене ст. 185-3 КУпАП, склалася судова практика, відповідно до якої диспозиція ч. 1 ст. 185-3 КУпАП до об'єктивної сторони вказаного правопорушення відносять такі діяння: злісне ухилення від явки до суду свідка, потерпілого, позивача, відповідача, непідкорення зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого; порушення порядку під час судового засідання; вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил [32]. Як зазначається у постанові Верховного Суду від 16 лютого 2021 року у справі № 263/10894/2020, цей перелік діянь не є вичерпним та може бути розширеним, зважаючи на конкретну ситуацію та обставини, що їй передували.

Зокрема, у цій справі суд визнав наявність у діях учасника судового засідання ознак правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 185-3 КУпАП, оскільки особа не підкорялася розпорядженням головуючого судді, не реагувала на зауваження, відмовлялася вставати під час дачі пояснень, розмовляла без дозволу судді, ставила запитання судді, перешкоджала судді вести судові засідання. Водночас притягненню до відповідальності за ч. 1 ст. 185-3 КУпАП передувало зауваження судді та попередження про відповідальність за неповагу до суду, однак особа не відреагувала належним чином на таке зауваження і продовжила порушення порядку [33].

Важливо, що неповага до суду може виявлятися не тільки у діях чи висловах, адресованих суду (судді), але і в тому випадку, коли такі дії (вислови) спрямовані іншому учаснику справи. Наприклад, у справі № 454/2021/15-ц суд застосував до відповідача у справі адміністративне стягнення за правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 185-3 КУпАП, за те, що відповідач чинив на позивачку, її чоловіка та представників явний і відкритий постійний психологічний тиск, який супроводжувався у дні судових засідань системним приниженням їхньої честі, гідності, ділової репутації, погрозами фізичною розправою тощо, що змушувало позивачку неодноразово звертатись із відповідними заявами до органів поліції та інших органів [34].

Окрім того, проявами неповаги до суду є злісне ухилення від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або непідкорення зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого чи порушення порядку під час судового засідання, а також учинення будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил [35].

Водночас притягнення до відповідальності за правопорушення, передбачене ст. 185-3 КУпАП, має здійснюватись із дотриманням певної процедури. Зокрема, на цьому наголосила ВП ВС у постанові від 1 липня 2021 року у справі № 11-105cap21 за скаргою судді на рішення Вищої ради правосуддя. Серед іншого суд оцінював правомірність притягнення суддею особи, яка подала скаргу до Вищої ради правосуддя на такого суддю, до адміністра-

тивної відповідальності за правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 185-3 КУпАП. Водночас із посиланням на рішення Ради суддів України від 4 листопада 2016 року № 74 (зі змінами та доповненнями, внесеними рішенням Ради суддів України від 26 жовтня 2018 року № 62) [36], яким схвалено Рекомендації щодо притягнення до відповідальності за неповагу до суду, ВП ВС звернула увагу на те, що суд, який розглядає справу про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 185-3 КУпАП, повинен керуватися положеннями статей 276-285 КУпАП, які визначають загальний порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення і прийняття щодо них постанов [37].

У справі № 904/308/18, оцінюючи наявність у діях особи ознак об'єктивної сторони адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 185-3 КУпАП, ВС дійшов висновку, що висловлювання особи містили характер оціночних суджень, які не підлягають спростуванню і доведенню їх правдивості, внаслідок цього постанову суду апеляційної інстанції про адміністративне правопорушення було скасовано із закриттям провадження у справі на підставі п. 1 ч. 1 ст. 247 КУпАП, тобто у зв'язку з відсутністю складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 185-3 КУпАП [32].

У судовій практиці також зустрічаються випадки стягнення моральної шкоди з особи за вжиття образливих висловів стосовно суддів і працівників суду. Зокрема, Червоноградський районний суд Львівської області рішенням від 9 серпня 2021 року частково задовольнив позов помічниці судді, яка просила стягнути моральну шкоду з адвоката, який вживав образливі вислови. Суд стягнув 10 тисяч гривень компенсації за моральну шкоду, дійшовши висновку, що адвокат спричинив помічниці судді душевні страждання. Крім того, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Львівської області на рік відсторонила цю особу від адвокатської діяльності [38].

Досліджуючи питання відповідальності за прояв неповаги до суду (судді) як однієї із форм зловживання процесуальними правами, необхідно звернути увагу на те, що Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України) [39] на відміну від інших процесуальних кодексів не містить відповідних окремих положень, які визначають випадки та наслідки такого зловживання. Проте 14 червня 2021 р. у Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 5661 щодо внесення змін до КПК України та деяких інших законодавчих актів із удосконалення окремих положень про судовий розгляд і досудове розслідування [40].

Зокрема, КПК України пропонується доповнити новою статтею 24-1 «Неприпустимість зловживання процесуальними правами», яка визначатиме, що учасники кримінального провадження повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається. У цій статті також пропонується визначити ознаки зловживання процесуальними правами, відповідальність учасників кримінального провадження за таке зловживання [41].

Нині суди кримінальної юрисдикції під час вирішення питання про зловживання учасником справи процесуальними правами керуються загальними принципами, що поширюються на всі види судочинства. Зокрема, такі засади визначені у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [6], а саме: суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд і повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 2); втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів ... з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом; органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, які можуть підірвати незалежність судової влади (ч. 3 та ч. 4 ст. 6); розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених законом; у відкритому судовому засіданні мають право бути присутніми будь-які особи; у разі вчинення особою дій, що свідчать про неповагу до суду або учасників судового процесу, така особа за вмотивованим судовим рішенням може бути видалена із зали судового засідання

(ст. 11); незалежність судді забезпечується, зокрема, відповідальністю за неповагу до суду чи судді (п. 6 ч. 5 ст. 48); прояв неповаги до суду чи судді з боку осіб, які є учасниками процесу або присутні в судовому засіданні, має наслідком відповідальність, установлену законом (ст. 50).

З огляду на вищезазначені положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ВС у постанові від 29 липня 2021 року у кримінальній справі № 264/6844/20 зазначив, що використання учасниками судового процесу та їхніми представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів, символів у поданих до суду документах і у спілкуванні із судом, з іншими учасниками процесу, їхніми представниками, а також вчинення інших аналогічних дій свідчать про очевидну неповагу до їх честі та гідності з боку осіб, які такі дії вчиняють, оскільки вказані дії суперечать основним засадам (принципам) кримінального провадження, а також його завданню. Враховуючи зазначене, скарга або заява, з якої вбачається зловживання процесуальними правами, визнана судом неприйнятною і повернута заявнику [42].

До аналогічного висновку дійшов ВС у справі № 51-3122-ск21, зазначивши в ухвалі від 30 червня 2021 року, що учасники справи зобов'язані виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу. Заяви та скарги, що подаються до суду, мають відповідати вимогам діючого законодавства. У тексті цих документів не можна використовувати образливі та лайливі слова, символи, зокрема для надання особистих характеристик учасником справи іншим учасникам судового процесу, їхнім представникам і суду. У протилежному випадку це свідчить про очевидну неповагу до честі, гідності цих осіб з боку заявника. Такі дії суперечать основним засадам і завданням судочинства, можуть бути визнані судом як зловживання процесуальними правами [43].

Повертаючись до питання здійснення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, важливо враховувати, що адміністративне судочинство характеризується особливостями, які зумовлюють деякі відмінності втілення цього принципу. Зокрема, спеціальним принципом адміністративного судочинства є принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі, який зобов'язує суд вживати визначені законом заходи, потрібні для встановлення всіх обставин справи, зокрема щодо виявлення і витребування доказів із власної ініціативи (ч. 4 ст. 9 КАС України).

Окрім того, КАС України передбачає таку низку положень, що стосуються прав та обмежень для суб'єктів владних повноважень як учасників справи та неповною мірою відповідають принципу рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом: 1) на відміну від інших суб'єктів, органи влади мають право звертатися до адміністративного суду виключно у випадках, визначених Конституцією і законами України, та позбавлені права пред'явити зустрічний позов; 2) суб'єкт владних повноважень позбавлений права на зменшення і звільнення від сплати судових витрат, а також суттєво обмежений у праві на компенсацію понесених судових витрат у випадку прийняття рішення на користь такого суб'єкта; 3) обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на суб'єкта владних повноважень, який водночас не може посилатися на докази, які не були покладені в основу такого рішення; 4) неподання суб'єктом владних повноважень відзиву на позов без поважних причин може бути кваліфіковано судом як визнання позову; 5) задля звернення до адміністративного суду для суб'єкта владних повноважень встановлюється тримісячний строк (для інших суб'єктів – шестимісячний строк); незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне (касаційне) оскарження суд відмовляє у відкритті провадження у разі, якщо відповідна скарга подана після спливу одного року [7].

Наведені особливості адміністративного судочинства певним чином впливають на можливість визнання тієї чи іншої дії (бездіяльності) учасника справи зловживанням процесуальними правами, а також обрання судом заходів протидії такому зловживанню (наприклад, адміністративний суд, за загальним правилом, не може стягнути з суб'єкта приватного права судові витрати на користь іншої сторони, яка є суб'єктом владних повноважень).

Досліджуючи особливості втілення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, важливо наголосити на тому, що згідно з ч. 4 ст. 45 КАС України суд зобов'язаний вживати заходів щодо запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання учасником судового процесу його процесуальними правами суд застосовує до нього заходи, визначені цим Кодексом.

Проте, як зазначає О. Кібенко, хоча процесуальним законодавством України закріплено не право, а обов'язок судді протидіяти зловживанню процесуальними правами, судді не завжди активно застосовують цю норму, адже буває важко розмежувати активну процесуальну позицію сторони і зловживання нею своїми процесуальними правами [28].

Д. Луспенник пояснює недостатню активність суддів у застосуванні заходів із протидії зловживанню процесуальними правами тим, що цей принцип є відносно новим для судової системи, оскільки був запроваджений лише 15 грудня 2017 р. із прийняттям Верховною Радою України 03 жовтня 2017 р. нової редакції КАС України, ГПК України та ЦПК України [44].

Проте необхідно врахувати, що у редакції КАС України, яка була чинною до 15 грудня 2017 року [1], окремий Розділ VI присвячувався заходам процесуального примусу, що могли застосовуватися до осіб, які порушують установлені у суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню адміністративного судочинства. До таких заходів, зокрема, відносилися попередження, видалення із залу судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід. Отже, чинна редакція КАС України розширила види заходів процесуального примусу, удосконалила підстави їх застосування, а також унормувала додаткові механізми протидії зловживанню процесуальними правами.

У цьому контексті важливо згадати, що обов'язок суду вживати всіх заходів, спрямованих на попередження і протидію зловживанню процесуальними правами, ґрунтується також на положеннях низки міжнародних актів, зокрема Конвенції, а на важливості дотримання принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами у судочинстві неодноразово наголошував у своїх рішеннях ЄСПЛ. Зокрема, закріплення у Конвенції ст. 17 було зумовлено тим, що не можна виключати, що особа або група осіб намагатимуться покластися на права, закріплені у Конвенції, задля отримання можливості здійснення діяльності, спрямованої на знищення цих прав [45] (див. рішення ЄСПЛ у справах «Perinçek v. Switzerland», заява № 27510/08, п. 113 [46]; «Zdanoka v. Latvia», заява № 58278/00, п. 99 [47]).

Стаття 17 Конвенції забороняє знищення та надмірне обмеження прав і свобод, закріплених у Конвенції. Вона застосовується до держав, груп та окремих осіб. Водночас текст ст. 17 Конвенції впливає зі ст. 30 Загальної декларації прав людини (1948), згідно з якою ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як надання будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права здійснювати будь-яку діяльність або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у цій Декларації [48]. Еквівалентні положення до ст. 17 Конвенції містяться також у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966), який у ст. 46 містить таку норму: ніщо у цьому Пакті не може тлумачитись як пониження значення постанов Статуту Організації Об'єднаних Націй і статутів спеціалізованих установ, що визначають відповідні обов'язки різних органів Організації Об'єднаних Націй і спеціалізованих установ щодо тих предметів, яких стосується цей Пакт [3]; у ст. 47 Американської конвенції з прав людини (1969): Комісія вважає неприйнятним розгляд будь-яких петицій або повідомлень, зокрема, якщо вони складені з очевидним порушенням встановлених вимог або значною мірою дублюють аналогічні петиції або повідомлення, що раніше розглядалися Комісією або іншою міжнародною організацією [49]; у ст. 54 Хартії основних прав Європейського Союзу (2000): ніщо у цій Хартії не може тлумачитись як право здійснювати будь-яку діяльність або вчиняти будь-які дії, спрямовані на порушення прав і свобод, викладених у цій Хартії, або на їх обмеження більшою мірою, ніж передбачено цією Хартією [50].

Окрім того, слід згадати Рекомендацію R(84)5 Комітету міністрів державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової

системи від 28 лютого 1984 року (Рекомендація R(84)5) та Рекомендацію R(95)5 Комітету міністрів державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних або комерційних справах від 7 лютого 1995 року (Рекомендація R(95)5).

Зокрема, у Рекомендації R(84)5 констатується, що деякі норми судочинства, прийняті державами-членами, можуть стати перешкодою ефективного здійснення правосуддя, оскільки ними можуть іноді зловживати або маніпулювати для затягування судового розгляду; потрібно забезпечити доступ сторін до спрощених і більш швидких форм судочинства та захистити їх від зловживань або затримок, зокрема, наділивши суд повноваженнями вести судочинство більш ефективно [51].

У вищезазначеному міжнародному документі визначено такі принципи судочинства, спрямовані на вдосконалення судової системи: 1) судочинство зазвичай має складатися не більше ніж із двох судових засідань; суд повинен уживати заходів щодо того, щоб усі дії, необхідні для проведення другого засідання, застосовувалися своєчасно, не допускаючи затримки; 2) стосовно будь-якої сторони повинні застосовуватися санкції, якщо вона, отримавши судові повідомлення, не вчинить процесуальних дій у строки, встановлені законом або судом; 3) коли сторона подає явно необґрунтований позов, суд повинен мати повноваження приймати рішення у справі на основі спрощеної процедури і, якщо це необхідно, накладати на цю сторону штраф або виносити рішення про відшкодування збитків іншій стороні; 4) коли сторона під час судового розгляду поводить недобросовісно та явно порушує процедуру з очевидною метою затягнути розгляд справи, суд повинен мати повноваження або негайно прийняти рішення по суті, або застосувати такі санкції, як, наприклад, накладати штраф, зобов'язати відшкодувати збитки або позбавити права на процесуальні дії; в особливих випадках суд повинен стягувати з адвоката судові витрати [51].

У ст. 4 Рекомендації R(95)5 визначено заходи щодо запобігання будь-яким зловживанням системою оскарження. Зокрема зазначається, що для запобігання будь-яким зловживанням системою або процедурою оскарження державам слід передбачити можливість прийняття деяких або всіх таких заходів: вимагати від осіб, які подають скаргу на ранньому етапі, подання розумних підстав для своїх скарг і вказівок використаних засобів правового захисту; дозволити суду другої інстанції відхилити відповідно до спрощеної процедури (наприклад, без інформування про це іншої сторони) будь-які скарги, що видаються йому явно необґрунтованими, нерозумними або поданими з наміром дошкулити; у цих випадках суд також може впливати на особу за допомогою таких санкцій, як накладення штрафу; коли вимушені затримки виникають із вини однієї зі сторін, вимагати від цієї сторони покриття додаткових витрат, зумовлених затримкою [52].

Загалом зловживання процесуальними правами в судовому процесі підриває не лише засади здійснення правосуддя, але і шкодить міжнародному іміджу України як правової держави. Наприклад, за даними Харківської правозахисної групи понад 70 % рішень, які прийняв Європейський суд з прав людини проти України, стосуються порушення саме права на справедливий судовий розгляд [53, с. 40]. Значна частина Рішень ЄСПЛ стосувалася саме питання зловживання процесуальними правами. Важливо, що у рішеннях ЄСПЛ уже сформувалася стала практика щодо порядку здійснення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в судовому процесі.

Зокрема, у деяких рішеннях ЄСПЛ указує на пряме застосування ст. 17 Конвенції у таких випадках: якщо заявник, по суті, прагне використати основне положення Конвенції як основу для права здійснювати будь-яку дію або будь-яку діяльність, спрямовану на знищення будь-яких прав і свобод, закріплених у Конвенції, Суд застосовує ст. 17 і відхиляє подану скаргу як несумісну *ratione materiae* з положеннями Конвенції відповідно до п.п. 3 і 4 ст. 35; Суд може застосувати ст. 17 за власною ініціативою та оголосити заяву непринятною *de plano* (рішення у справах «Norwood v. the United Kingdom», заява № 23131/03 [54]; «Belkacem v. Belgique», заява № 34367/14, п. п. 33-36 [55]; «Witzsch v. Germany» (№ 2), заява № 7485/03 [56]; «Roj TV A/S v. Denmark», заява № 24683/14, п. 30) [57].

Висновки. Проведений у цій статті аналіз дає підстави сформулювати такі висновки: 1) у разі виявлення зловживання процесуальними правами суд зобов'язаний ужити заходів, спрямованих на попередження та/або протидію такому зловживанню, що зумовлено необхідністю: а) захисту процесуальних прав інших сторін, зокрема, щодо розгляду та вирішення справ у «розумні строки»; б) гарантувати дотримання всіма учасниками справи обов'язку виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; в) захисту довіри до суду, професійності та авторитету суддів; г) своєчасного, всебічного, повного та об'єктивного встановлення всіх обставин справи, вирішення справи, а також винесення рішення за умови правильного застосування норм матеріального права, дотримання норм процесуального права; г) гарантувати виконання всіма учасниками судового процесу всіх процесуальних обов'язків, визначених законом або судом. Водночас учасники справи також повинні мати активну позицію щодо інформування суду про виявлені випадки зловживання процесуальними правами іншими учасниками з викладенням відповідних доводів і наданням доказів; 2) заходи процесуального примусу, які можуть застосовуватись адміністративним судом із метою протидії зловживанню процесуальними правами, можна класифікувати на заходи прямої відповідальності (попередження, видалення із зали судових засідань, привід, штраф, винесення окремої ухвали) та заходи непрямої (додаткової) відповідальності (залишення без розгляду або повернення позову, апеляційної чи касаційної скарги, заяви, клопотання; покладення на сторону, яка допустила зловживання процесуальними правами, судових витрат повністю або частково, незалежно від результатів вирішення спору; припинення врегулювання спору за участю судді тощо); 3) особливості адміністративного судочинства певним чином впливають на можливість визнання тієї чи іншої дії (бездіяльності) учасника справи зловживанням процесуальними правами, а також обрання судом заходів із протидії такому зловживанню, зокрема: а) розмір штрафу, визначений у КАС України, менший від закріпленого у ГПК України та ЦПК України; б) значна частина позивачів, зокрема у соціальних спорах, звільнена від сплати судового збору, тому до цих осіб, за загальним правилом, неможливо застосувати такий захід, як покладення на позивача судових витрат; в) суб'єкт владних повноважень може неправомірно (об'єктивно або суб'єктивно) перешкоджати ефективному розгляду справи (неявка, ненадання відзиву, неякісна підготовка апеляційних та касаційних скарг, пропуск процесуального строку, несплата судового збору тощо), посилаючись на бюрократичні процедури та «колективну» відповідальність; надалі такий суб'єкт владних повноважень може вказати на «поганий» суд, який нібито не дозволив захистити суспільні інтереси або інтереси держави; г) наявність у деяких спорах (екологія, благоустрій тощо) третьої «неявної» сторони – суспільства (суспільних інтересів), не представлених у суді жодним спеціальним суб'єктом (представником).

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ від 16.12.1966. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
4. Нестерович В. Ф. Заборона дискримінації як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 5. С. 86-122.
5. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
7. Берназюк Я.О. Конституційний принцип рівності та його особливості в адміністративному судочинстві. Судово-юридична газета. 2019. URL : <https://sud.ua/ru/news/>

blog/143839-konstitutsiyniy-printsip-rivnosti-ta-yogo-osoblivosti-v-administrativnomu-sudochinstvi.

8. Берназюк Я.О. Особливості дотримання в адміністративному судочинстві принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Всеукраїнський семінар для суддів апеляційних та місцевих (окружних) судів на тему: “Зловживання процесуальними і матеріальними правами: правові наслідки” 23 квітня 2021 року. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1114247/>.

9. Ухвала Верховного Суду від 2 листопада 2018 року у справі № 2-1242/10. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77720155>.

10. Кальова А. Штраф за порушення порядку судового засідання: практика ВС щодо заходів процесуального примусу. Судово-юридична газета. 2019. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/156268-shtraf-za-porushennya-poryadku-sudovogo-zasidannya-praktika-vs-schodo-zakhodiv-protseualnogo-primusu>.

11. Ухвала Верховного Суду від 11 січня 2019 року у справі № 522/10269/14-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79112604>.

12. Ханова Р., Барікова А. Реалізація принципу поваги до суду. Судово-юридична газета. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/184927-realizatsiya-printsipu-povagi-do-sudu>.

13. Окрема ухвала Верховного Суду від 10 жовтня 2019 року у справі № 9901/355/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84923662>.

14. Про соціальні права та їх захист адміністративним судом говорили під час III Міжнародної науково-практичної конференції. Офіційний вебсайт Верховного Суду. 2020. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/989597>.

15. Звіт про здійснення правосуддя Верховним Судом за I півріччя 2021 р. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/1_Zvit_1_VS_pivr_2021_1.pdf.

16. Звіт про здійснення правосуддя Верховним Судом за I півріччя 2020 р. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/1_Zvit_1_VS_pivr_2020_1.pdf.

17. Юрченко В. Яка судова реформа потрібна Україні. Судово-юридична газета. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/175513-yaka-sudova-reforma-potribna-ukrayini>.

18. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

19. Ухвала Верховного Суду від 24 квітня 2019 року у справі № 826/12191/18. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81431350>.

20. Ухвала Верховного Суду від 8 квітня 2021 року у справі № 420/6019/19. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/96112673>.

21. Ухвала Верховного Суду від 5 квітня 2021 року у справі № 420/6019/19. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/96016010>.

22. Постанова Верховного Суду від 5 листопада 2019 у справі № 916/2167/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85393887>.

23. Грушицький А. Відступлення від принципу пропорційності при розподілі судових витрат між сторонами. Судово-юридична газета. 2019. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/157569-vidstuplennya-vid-printsipu-proporsiynosti-pri-rozpodili-sudovikh-vitrat-mizh-storonami>.

24. Кальова А. В яких випадках залишення позову без розгляду може бути підставою для стягнення судових витрат. Судово-юридична газета. 2021. URL : <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/193981-u-yakikh-vipadkakh-zalishennya-pozovu-bez-rozglyadu-mozhe-buti-pidstavoyu-dlya-styagnennya-sudovikh-vitrat>.

25. Постанова Верховного Суду від 14 січня 2021 року у справі № 521/3011/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94296925>.

26. Постанова Верховного Суду від 14 січня 2020 року у справі № 9901/949/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86877197>.

27. Пророк В. Зловживання учасниками справи процесуальними правами у практиці Великої Палати Верховного Суду. Всеукраїнський семінар для суддів апеляційних та місцевих (окружних) судів на тему: “Зловживання процесуальними і матеріальними правами: правові наслідки”. 23 квітня 2021 року. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1114247/>.
28. Судді Верховного Суду розповіли про зловживання матеріальними і процесуальними правами. 2021. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1070738/>.
29. Петраш К. Процесуальні диверсії. *Закон і бізнес*. 2021. № 12 (1518). URL : https://zib.com.ua/ua/print/147077-nischo_tak_ne_vplivae_na_dotrimannya_storonami_svoih_obovyaz.html.
30. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
31. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
32. Постанова Верховного Суду від 19 листопада 2018 року у справі № № 904/308/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78015925>.
33. Постанова Верховного Суду від 16 лютого 2021 року у справі № 263/10894/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94974180>.
34. Постанова Верховного Суду від 20 листопада 2019 року у справі № 454/2021/15-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85966510>.
35. Банчук О. Уряд схвалив законопроект про відповідальність за неповагу до суддів Вишого антикорупційного суду. *Урядовий портал*. 2021. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-banchuk-uryad-shvaliv-zakonoproekt-pro-vidpovidalnist-za-nepovagu-do-suddiv-vishchogo-antikorupciijnogo-sudu>.
36. Рекомендації щодо притягнення до відповідальності за неповагу до суду: Рішення ради суддів України 04 листопада 2016 року № 74 (зі змінами та доповненнями, внесеними рішенням Ради суддів України від 26 жовтня 2018 року № 62). URL : <http://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-62-vid-26102018-p-63bd70aa9b.pdf>.
37. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 1 липня 2021 року у справі № 11-105cap21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98524295>.
38. Родак К. Працівниця суду на Львівщині стягнула компенсацію з адвоката, який назвав її собакою. *Zaxid.net*. 2021. URL : https://zaxid.net/pratsivnitsya_sudu_na_lvivshhini_styagnula_kompensatsiyu_z_advokata_yakiy_nazvav_yiyi_sobakoyu_n1524748.
39. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
40. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень про судовий розгляд та досудове розслідування. Реєстр № 5661 від 14.06.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72224.
41. Мамченко Н. Суд отримає нові можливості реагування на зловживання правами, а потерпілі – нові обов’язки. *Судово-юридична газета*. 2021. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/205218-sud-otrimaye-novi-mozhливosti-reaguvannya-na-zlovzhivannya-pravami-a-poterpili-novi-obovyazki>.
42. Постанова Верховного Суду від 29 липня 2021 року у справі № 264/6844/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98728757>.
43. Ухвала Верховного Суду від 30 червня 2021 року у справі № 51-3122-ск21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98083509>.
44. Луспенник Д. Судова практика щодо застосування новел процесу про неприпустимість зловживання процесуальними правами є позитивною. Офіційний вебсайт Верховного Суду. 2021. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1087726/>.

45. Дроздов О., Дроздова О. Заборона зловживання правами. Посібник зі статті 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. 2019. URL : <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/05/posibnyk-zlovzhivannia-protseusualnimi-pravami-st-17-konventsii.pdf>.

46. Case of Perinçek v. Switzerland: decision of the European Court of Human Rights, 15.10.2015, № 27510/08. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%2227510/08%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-158235%22%5D%7D>.

47. Case of Ždanoka v. Latvia: decision of the European Court of Human Rights, 16.03.2006, № 58278/00. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%2258278/00%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D%7D>.

48. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

49. American Convention on Human Rights: "Pact of San José, Costa Rica". Signed at San José, Costa Rica, on 22 November 1969. URL : <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201144/volume-1144-i-17955-english.pdf>.

50. Хартія основних прав Європейського Союзу: міжнародний документ від 07.12.2000. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.

51. Рекомендація R(84)5 Комітету міністрів державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, від 28 лютого 1984 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126#Text.

52. Рекомендація R (95)5 Комітету міністрів державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних або комерційних справах від 7 лютого 1995 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_153#Text.

53. Нестерович В. Ф. Органи судової влади як об'єкти лобювання в Україні – виклик національній правовій системі. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 3. С. 38-42.

54. Case of Norwood v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 16.11.2004, № 23131/03. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%2223131/03%22%5D%7D>.

55. Case of Belkacem v. Belgique: decision of the European Court of Human Rights, 27.06.2017, № 34367/14. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%2234367/14%22%5D%7D>.

56. Case of Witzsch v. Germany: decision of the European Court of Human Rights, 13.12.2005, № 7485/03. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%227485/03%22%5D%7D>.

57. Case of Roj TV A/S v. Denmark: decision of the European Court of Human Rights, 17.04.2018, № 24683/14. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%2224683/14%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-183289%22%5D%7D>.

